

شناختی پیرامون بصیرت

لیلا پهلوان علی آقا

مقدمه

"برهه‌ی تاریخی ما هم برهه‌ی تاریخی مهمی است، ملت ایران در حال تثبیت عزت خود و در راه ترسیم نقشه‌ی کلان پیشرفت خود به سمت آرمان‌ها است. بنابر این آگاهی جوان‌ها مهم است، بصیرت نسبت به وضعیت موجود مهم است."^۱

رهبر معظم انقلاب بارها بر این نکته تاکید کرده‌اند که تحقق آرمان‌های بنیانگذار انقلاب اسلامی ایران، حضرت امام خمینی(ره)، در گرو بصیرت جمعی خواهد بود و تمامی مردم وظیفه دارند با کسب شناخت و آگاهی مورد نیاز، موجبات خودکفایی خود از بیگانگان و شناخت هرچه بیشتر دشمن را فراهم آورند.

در این نوشته سعی شده‌است که گامی هرچند کوچک در مسیر شناخت بصیرت در قرآن و روایات برداشته‌شود و راه‌های کسب بصیرت و آثار و لوازم آن نیز به بضاعت این نوشته، تبیین گردد.

معنای لغوی بصیرت

بصیرت از ماده "ب ص ر" به معنای نفوذ کردن در قلب^۲ و نیروی درک کننده‌ی در قلب است،^۳ و بصیر کسی است که ظاهر و باطن اشیاء را مشاهده می‌کند.

۱- بیانات در آستانه روز ملی مبارزه با استکبار جهانی، ۱۳۹۴/۸/۱۲

۲- کتاب العین، فراهیدی، خلیل بن احمد، ج ۷، ص ۱۷.

۳- المفردات فی غریب القرآن، راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ج ۱، ص ۲۷.

معنای اصطلاحی

بصیرت در اصطلاح عبارت است از قوه‌ی قلبی یا نیروی باطنی که به نور قدسی روشن گردیده و از پرتو آن، صاحب بصیرت، حقایق اشیاء را در می‌یابد.^۱ از این رو وقتی این صفت برای خداوند متعال به کار می‌رود به معنای این است که عملی از عاملان بر خداوند متعال پوشیده نیست و آن را ضایع نمی‌کند.^۲

بنابر این بصیرت در این معنا به منزله‌ی چشم برای نفس است^۳ و عبارت است از احاطه‌ی عقل سلیم فرد بر مسائل^۴ به گونه‌ای که بوسیله‌ی آن هر چیزی را آن گونه که هست می‌بیند.^۵ از این رو شخص بصیر با احاطه‌ی چنین نیروی تعقلی به حقیقت اشیاء پی می‌برد.

در قرآن کریم بر این واژه به معنای بیداری دل و روشنی ضمیر و عقلی عاری از هوی و هوس، تاکید بیشمار شده است.

خداوند متعال با متمایز کردن کوردل و شخص روشن ضمیر^۶، بر این نکته تاکید دارد که تابش نور هدایت بر قلوب انسان‌ها مایه‌ی هدایت و عبرت خواهد بود. در ادبیات قرآنی، این مساله به اندازه‌ای اهمیت دارد که خداوند متعال در کلامش تنها صاحبان خرد و اندیشه و تعقل را لایق و قابل عبرت‌گیری معرفی کرده؛ از این رو کوردلان قابل و شایسته عبرت‌گیری نیستند. آن جا که می‌فرماید: « وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَن يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ ».^۷

آیات فراوان دیگر نیز بر این معنا اشاره دارند. از جمله آیاتی که با عباراتی چون « أَفَلَا يَعْقِلُونَ »^۸، « لَقَوْمٌ يَعْقِلُونَ »^۹ و یا « أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَيَّ قُلُوبٌ أَقْفَالُهَا »^{۱۰} بشر را بر تعقل و تدبر، که زمینه و مقدمه برای تیزبینی و توجه و به هوش بودن است ترغیب می‌کنند؛ زیرا بصیرت داشتن یعنی اهل دقت و تشخیص و

۱- دایرة‌المعارف شیعه، جمعی از محققان، ج ۳، ص ۱۷۲.

۲- بحر المحيط فی التفسیر، اندلسی، ابو حیان محمد بن یوسف، ج ۱، ص ۵۶۰.

۳- دایرة‌المعارف شیعه، همان.

۴- المیزان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبایی، ج ۲، ص ۲۴۹.

۵- مجمع البیان، طبرسی، فضل بن حسن، ج ۴، ص ۳۴۵.

۶- «وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ»، فاطر، آیه ۱۹.

۷- آل عمران، آیه ۱۳.

۸- یس، آیه ۶۸.

۹- العنکبوت، آیه ۳۵.

۱۰- محمد، آیه ۲۴.

تیزبین بودن، اما آیه‌ای که با وضوح و روشنی بیشتر بر تدبر و تعقل دلالت دارد آیه شریفه: «أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ»^۱ است که بیان می‌دارد دیده‌ی اصلی در دل قرار دارد.^۲ به گونه‌ای که اگر این دیده کور شود؛ راه و روزنه‌ای که به سوی آخرت است و آخرت را نشان می‌دهد نیز کور شده است.^۳

چنین فردی توانایی سیر در آفاق و انفس را نخواهد داشت و نور قدس بر او تجلی نخواهد کرد و تا زمانی که قلب خود را آماده‌ی دریافت این قوه‌ی قلبی نسازد، نور هدایت الهی راهنمایش نیست و شهود نامحدود نیز بدون آن ناممکن خواهد بود.

بنابر این قرآن کریم بصیرت را دیده‌ای می‌داند که جدای از دیده‌ی سر است و همانگونه که فرد نابینا از شناخت پیرامون خود با چشم سر، محروم است؛ فرد بی‌بصیرت نیز از دیدن و شناخت حقایق اشیاء محروم خواهد بود و نور تجلی خداوند بر دل او نخواهد تابید.

بصیرت در روایات

ائمه اطهار که تالی تلو قرآن کریم هستند؛ همواره در مسیر این کتاب عزیز قدم برداشته، و خود، قرآن ناطق هستند. از این رو در روایات نیز بصیرت به معنای روشنی ضمیر معرفی شده است. همچنانکه حضرت ختمی مرتبت (صلی الله علیه و آله وسلم) در نامه‌ای که به معاذ در مرگ پسرش نگاشتند؛ علم لدنی و هدایت ربانی را به عنوان چشم دل و بصیرت درونی معرفی کردند.^۴

در نظر معصومین (علیهم السلام) نقش بصیرت در اعمال به قدری حائز اهمیت است که امام صادق (علیه السلام) حرکت در صراط مستقیم را مشروط به داشتن آن می‌داند و می‌فرماید: «الْعَامِلُ عَلَيَّ غَيْرِ بَصِيرَةٍ كَالسَّائِرِ عَلَيَّ غَيْرِ الطَّرِيقِ لَأَيَّزِيدُهُ سُرْعَةَ السَّيْرِ إِلَّا بُعْدًا عَنِ الطَّرِيقِ».^۵ «هر کس بدون بصیرت عمل کند، مانند کسی است که به بیراهه می‌رود هرچند شتاب کند از هدف دورتر می‌گردد».

۱- حج، آیه ۴۶.

۲- المیزان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبایی، ج ۳، ص ۹۴ و ۹۵.

۳- بیان السعادة فی مقامات العباد، گنابادی، سلطان محمد، ج ۳، ص ۸۰.

۴- تحف العقول، ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، ص ۶۰.

۵- من لا يحضره الفقيه، ابن بابویه؛ محمد بن علی، ج ۴، ص: ۴۰۱.

حضرت امیر المومنین علی (علیه السلام) نیز در توصیف فرد بصیر می‌فرماید: "با بصیرت کسی است که بشنود و بیندیشد، نگاه کند و ببیند، از عبرت‌ها بهره گیرد، آنگاه راه روشنی را ببیند که در آن از افتادن در پرتگاه‌ها به دور ماند.^۱ از این رو توانایی بر دوش کشیدن پرچم رویارویی بر اهل باطل را تنها منحصر در اهل بصیرت و صابر می‌دانند."^۲

بنابر این در روایات بصیرت، قوه‌ی قلبی یا نیروی باطنی است که نشأت گرفته از علم لایتناهی خداوند است و نوری قدسی است که بر قلوب آماده می‌تابد و باعث تمییز راه مستقیم از غیر آن است.^۳

چنین بینش و قوه‌ی درک، تمامی ابعاد تاریک زندگی انسان را روشن خواهد کرد و فردی با این قدرت تعقل آنچه از دید دیگران پوشیده است را می‌بیند. هاتف اصفهانی در این باره می‌گوید:

چشم دل باز کن که جان بینی

آنچه نادیدنی است آن بینی^۴

از آنچه نگاشته شد، اهمیت واژه‌ی مورد بحث در کلام رهبر معظم انقلاب (دامت برکاته)، بیشتر عیان می‌شود، چه اینکه بصیرت در همه زمینه‌ها به عنوان چراغ راه خواهد بود. ایشان همواره بر این نکته تأکید دارند که علم روشن‌کننده‌ی فکر به همراه صبر تنها راه موفقیت در برابر دشمنان است.^۵ نیرویی که باعث می‌شود جایگاه خودمان را در دنیا بشناسیم^۶ و لحظه‌شناس باشیم.^۷

در نظر ایشان، استحکام فکری در شخص دارای بصیرت، در عمل نمود پیدا کرده، باعث رشد و اعتلای کشور در زمینه‌های مختلف می‌شود. ولی امر مسلمین در سخنان خود اینچنین افراد آگاه را توصیف می‌کنند که: «اهل بصر کسانی‌اند که دید درستی دارند و صحنه را می‌فهمند... صحنه داخلی را می‌شناسند، می‌دانند

۱- نهج البلاغه، صبحی صالح، خطبه ۱۵۰، ص ۲۰۸.

۲- همان، خطبه ۱۷۳، ص ۲۴۸.

۳- بصیرت دینی در اندیشه شهید مطهری و... پژوهش و اندیشه، شماره هفدهم، زمستان ۱۳۸۹، ص ۳ و ۲.

۴- دیوان هاتف اصفهانی، میر احمد،

۵- farsi/ir/khamenei، بیانات در دیدار مسئولان نظام و میهمانان کنفرانس وحدت اسلامی، ۱۳۹۴/۱۰/۸.

۶- همان، بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۱۳۹۴/۹/۴.

۷- همان، بیانات در دیدار رؤسای دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، مراکز رشد و پارک‌های علم و فناوری، ۱۳۹۴/۸/۲۰.

الان در داخل چه دارد می‌گذرد، حضور دشمن را احساس می‌کنند و می‌دانند کجاست که انسان می‌تواند با دل آرام حرکت کند.^۱

روشن است که برای رسیدن به چنین جایگاهی، تلاش بی‌شائبه‌ی شبانه روزی نیاز است تا قلب در پرتو آن از انوار هدایت الهی برخوردار گردد. قدم برداشتن در این مسیر نیاز به شناخت راه‌های کسب بصیرت و موانع آن و آشنایی با آثار و لوازم بصیرت، همچنین شناخت صفات اهل بصیرت لازم و ضروری است که در ادامه به آن خواهیم پرداخت.

۱-همان، بیانات در دیدار فرماندهان گردان‌های بسیج، ۱۳۹۴/۹/۴.